

Az európaiság régi-új értékei és az oktatás-nevelés

Az európaiság fogalma manapság – újból – gyakran bukkan fel politikában, tudományban, művészetben, közbeszédben. Nem csodálkozhatunk, hogy mint téma, s egyúttal követelmény és feladat, az oktatásba is bevonul, például az úgynevezett „európai dimenzió” kifejezés mindinkább divatszóvá kezd válni. Joggal feltételezhetjük, az európaiság szóhasználat látványos terjedése mögött meghatározó politikai (biztonságpolitikai) és gazdasági folyamatok rejlenek: jelesen a NATO-tagállamok bővítése, továbbá az Európai Unióhoz való csatlakozás állomásai. Az ilyen természetű mozgásoknak megfelelően az európaiság kérdéseivel elsősorban a jogtudomány, a politológia, a gazdaságtan foglalkozik. Elég például a jogharmonizáció vagy a gazdasági integráció aktuális kihívásaira utalnunk.

Nem tagadva a jelzett három társadalomtudomány illetékességét és fontosságát, az európaiság fogalmának s lényegének a vizsgálatába más szaktudományokat (például szociálpszichológia, szociológia, történettudomány, etika, pedagógia) és a filozófiát is szükséges bevonunk. Hiszen az európaiság fogalma mást, többet s mélyebb tartalmat is kell, hogy jelentsen, mint valamilyen meghatározott politikai, jogi és gazdasági vonatkozás. Azt gondolom, az európaiság – megadva meghatározásom lényegét – mindenekelőtt s legfőképpen egy sorsközösség vállalását jelenti, olyan küldetéstudatot, műveltségeszményt, lelki tartást s nevelést, kulturális dimenziót, amely nemes életformává, mintaadó értékrendszerré összeállva, valóságosan is egységbe fűzi az európai kontinensen élő népeket. Az európaiság, lényegileg értékrendszert foglal magában, amely értékek foglalata képes vezérlő elvvé válni, s mint ilyen, történetileg a világ nevelőjévé, bölcsőjévé magasztosul.

Nyilvánvaló, az európaiság ilyen, azaz általánosabb és mélyebb értelmű felfogása már közvetlenül és szerves módon érinti a pedagógia tudományát, az oktatáspolitikát s magát az oktató-nevelő tevékenységet. Például a Nemzeti Alaptanterv jól ragadja meg, hogy az európaiság valójában értékrendszert, konkrétan fogalmazva, humanista értékrendet fejez ki, melyet – minimális követelményként – meg kell ismertetnünk a tanulókkal. Egyúttal kívánatos lenne a fiatalok pozitív hozzáállásának kialakítása az európaisághoz. Nem elsősorban azért, mert az Európai Unióban való részvétel következményeit s követelményeit jó részben a ma még ifjú nemzedék fogja viselni (amire nyilvánvalóan fel kell készíteni őt), hanem az általános erkölcsi normák, magasrendű eszmények s erények miatt, melyek benne foglaltatnak az európaiság lényegében.

Az európaiság tehát nem pusztán földrajzi fogalom, noha mint jelenség, az „öreg kontinens”, Európa szülőhazája. Ám nem is valamilyen mennyiségi paramétert tartalmazó kifejezés, noha kétségtelen, általa a nemzeti és lokális keret s látószög fölváltódik egy nagyobb mennyiségi egységgel, a nemzetek fölötti világszemlélettel. S mint láttuk, lényegét nem írhatjuk le politikai tömörülésként és gazdasági integrációként sem. Az európaiság mindenekelőtt minőségi kategória, egy történelmileg kiküzdött eszme- és erkölcsi értékrendszernek, gondolkodásmódnak, elhivatottságnak, kultúrának a közös foglalata.

Nagy kérdés, hogy az európaiságnak ez az általánosabb és mélyebb tartalma hogyan jelenik meg az oktató-nevelő munkában. A NAT ebből a szempontból, sajnos, nem ad világos és egyértelmű választ. A gondot az okozza számunkra, hogy nem határozza meg az Európához, az európaisághoz kötődő legfontosabb értékeket, illetőleg „ömlesztve”, sok-sok általános érté-

ket sorakoztat fel, melyek azután nem tudnak megtelni étellel. Azaz még utalásszerűen sincs kidolgozva az a döntő téma, hogy az egyes értékek miképp kapcsolhatók konkrét tananyagokhoz. Amire nincs útmutatás vagy csak elvétve, véletlen- s ötletszerűen, az az a kérdés, hogy az értékek, s azon belül is az európaiság értékei hogyan alapozhatók meg az egyébiránt megtanulandó egyes témakörökkel, anyagrészekkel. Jellemző például az „Ember és társadalom” című műveltségi terület általánossága. Témánk szempontjából a NAT legilletékesebb helyéről van szó, melyben viszont csatlakoznunk kell. Ugyanis olyan irreálisan sokféle értékbeli követelményt fogalmaz meg ez a rész, hogy az iskola (s benne a tanár) úgyszólván már követni sem képes azt. A legfőbb baj azonban az, hogy a felállított értékek „lógnak a levegőben”. Azaz nem kapunk támpontot arra nézve, hogy az értékek (és kimondottan az európai értékek) hogyan illeszthetők logikusan, szerves s közvetlen módon a konkrét tárgykörökhöz.

Az alábbiakban arra teszek – vázlatos formában – kísérletet, hogy kellő mértékben tudatosítsam az európaisághoz kötődő értékeket. Majd néhány konkrét példán keresztül érzékeltetni kívánom, hogy – elsősorban az irodalom és a történelem tárgyak vonatkozásában – mikor és hol tudnánk azokat felhasználni oktató-nevelő munkánkban.

1. Az európai értékek magasztossága

Azt gondolom, az európaiság konkrét tartalmi összetevői közül három komponenst mindenképpen célszerű és szükséges kiemelni: a kereszténységet mint a hit meghatározott formáját, a vállalkozói értéket mint a polgári társadalom specifikumát, valamint az individuum tiszteletét s méltóságát mint erkölcsi eszményt s erényt. Csupa – vallási és evilági alapú – magasztos érték.

A keresztény hit

Nem lehet vitás, a keresztény hit s maga a kereszténység kitüntetett történelmi szerepet játszik az európai népek s nemzetek együvé tartozásának kialakításában. Ez a vallás egyesíti a kontinenst, s ugyancsak ilyen irányba segíti az egyes országokat, birodalmakat a közös – latin – írásbeliség. Ne feledjük, sokáig az egyház tartja kezében az oktatást, a művelődést, az írásbeliség terjesztését. A kereszténység mint hitbéli képződmény, önmagában is fontos tényező, társadalmi és egyéni vonatkozásban egyaránt. Gondoljunk bele, ha valaki erős hittel bír, olyan produkcióra is képes, amelyet talán még álmodni sem merészelt. Hit nélkül élni sem érdemes, nélküle végtelenül unalmas, száraz és beletörődésre, passzivitásra kényszerítő lenne maga az élet. A hit talán a legösibb és a leghatásosabb közvetítő faktor a világ és az ember között. Különösen akkor tölt be nagy szerepet, amikor még nem beszélhetünk kiforrott tudományokról, illetőleg, amikor egy tárgy vagy dolog s annak megismerése között még homály s titok rejlik, a tudomány pedig hallgat, vagy csupán dadogni tud. A középkori kereszténység pozitív társadalmi jelentősége elvitathatatlan: lényegében az úgynevezett „vívódó kereszténység” világa ez, amely az európai műveltséggel és az erkölcsi megtisztulással ekvivalens. Abban az időben (s ez igen hosszú történelmi korszakot fog át) kereszténynek lenni azt jelenti, hogy műveltté, alázatossá s felelőssé válni. Azóta természetesen nagyot változott a világ – a kereszténységen belül s kívül is. Ám joggal kérdezhetjük manapság, akár keresztények, akár más vallásúak vagy ateisták vagyunk, föl kellene-e adnunk a műveltség értékét, az alázatosság s a felelősség tudat erkölcsi erényét. A keresztény hit megtagadása nem azonos-e a fenti értékek s erények kidobásával? Hiszünk-e abban, hogy a műveltség, az alázat, a felelősség tudat becses értékeit képviselhetjük akkor is, ha nem vagyunk keresztények és semmilyen más vallásúak?

Azt hiszem, nem az a döntő kérdés, hogy mi milyen vallásúak vagyunk, hanem a valamiben való hit jelenléte vagy hiánya.

A vállalkozói készség és képesség diadala

A vállalkozói érték tömeges kialakulása s társadalmi jelentőségűvé válása a polgári kor-szak terméke. Az alkotó, a hősiesség polgárság hozza létre azt a történelmi remekművet, melyet napnyugati kultúrának hívunk.

A korszakos jelentőségű gazdasági változások mögött a tőke mozgásának félelmetes di-namikáját kell látnunk. A tőke nagy befolyása az, hogy olyan társadalmi fejlődést produkál, amelyhez képest valamennyi korábbi történelmi alakulat csak mint az emberiség lokális fejlő-dése jelenik meg. Most viszont, a tőke történelmi diadalával létrejön a világpiac, a világkeres-kedelem és a világtörténelemben való gondolkodásmód készsége s képessége. S ami a legérzé-kenyebb változás, a tőke szigorú fegyelme révén, társadalmi méretekből kialakul a dolgozó ember serény, precíz s kreatív munkavégző képessége, illetőleg végtelen vállalkozói akarata s hajlama. Végső soron ebben áll a Nyugat kultúrájának alkotó és hősiesség vonása.

Arról van szó, hogy kifejlődik az egyetemes ipar és csereérték-termelés, a természeti és az emberi tulajdonságok (s erőforrások) általános kiaknázásának egy rendszere, amelyben a munkafajták és az áruformák egyre bővülő s átfogó rendszerének a szükségletek mind sokrétűbb s gazdagabb formavilága felel meg. Létrejön a hatékonyság modern (értsd: civilizációs) esz-méje. Jól érzékelhetjük a tőke hatását, ha összevetjük Európa (mint Nyugat) és Ázsia (mint Kelet) társadalomfejlődését. Európa haladó, Ázsia stagnál, a keleti ember nem ismeri az időt mint végzetet s metafizikai térfogatot, a tőke dinamikus mozgásában viszont az idő „agyon-vágja” a teret. Ez utóbbi annyit tesz, hogy például Liverpool és Delhi közelebb kerülnek egy-máshoz, mint a középkorban volt két szomszédos falu. Európa eszméje a szabadság, a ráció, a kritikai gondolkodásmód. Európa szabad, Európa dolga a bírálathoz és az önismeret. Ázsia a des-potikus, a tekintélytiszteltet feltétel nélküli kultusza. Ázsia az autonómia feltétlen feláldozását várja el az individuumból, valamilyen köz, közösség vagy a hatalom javára. A Kelet múlttá válik, a Nyugat megerősödik jelenében, öntudatában s önerejében, ezáltal kiterjeszti önmagát s uralmát a világ minden tájára felé.

Az individuum történelmi megjelenése

Amióta társadalomról beszélünk, egyének is léteznek, de a történelemben nagyon sokáig az egyének önállóan személyek, a mindenkorai közösségek „tartozékai”. Az újkori európai társadalom e téren is korszakos változást hoz: az egyének individuumokká válnak. Az újkori európai ember mint polgár, megszabadul minden ősrégi társadalmi kötöttségtől: a születés, a rend, a tulajdon, a vallás, a foglalkozás, a műveltség, a nemzeti hovatartozás különbözőségeitől. Minden ember szabadon születik, oda utazik, ahová akar, úgy vélekedik, ahogy neki tet-szik, és elvileg minden lehet belőle. Azzá válik, amivé tudja magát tenni. Megjelenik a gazdag egyéniség, a sokféle készséggel, képességgel, szükséglettel rendelkező, felelősséggel s erkölcsi tartással megáldott autonóm egyén, az individuum. Az az ember, aki hisz saját létében, erejé-ben, jövőjében. Abban, hogy képes formálni-nevelni szűkebb-tágabb környezetét. Az indivi-duum, az egyén ekkor már annyit jelent (s ez a legtöbb, amit valaha is tud tenni a szubjektum a történelemben!), mint önmaga elemi teljesítménye. Az európai civilizáció és kultúra teremti meg az individuum tiszteletét és méltóságát. Ez annyit tesz, hogy az individuumon senki nem uralkodhat. Bár sokszor és sokan próbálkoznak legyűrésén, megalkodásán, ám végül az ilyen kísérletek mindig kudarcba fulladnak. Az európai egyének mint individuumok túl erősek öntu-

datukban, saját értékeikben és szabadságukban ahhoz, hogy végleg el lehessen hallgattatni őket.

Mindezek nyomán az európai individuumban kialakul egy sajátos hivatás- és küldetés-tudat. Európa individuumait mélyen áthatja az a tudat s érzület, hogy ők nemcsak a birtoklásért élnek, hanem egy szerepért, küldetésért, amelyet az európai sorstól kaptak örökségbe. Azt tudniillik, hogy nekik kell az egész világ népei számára elhozni az értelem és a hit törvényeit. Azt, hogy ők adják a példát a világnak a piacgazdaság és a demokratikus politikai közélet kiharcolásában. Kétségtelen, hogy ilyen horderejű feladat mély erkölcsi eltökéltséget feltételez, ám az autonóm individuum megfelel e magasrendű kritériumnak, a „felemelt fő” ethoszával él s cselekszik.

Végül is azonosulhatunk Milan Kundera nézetével, amely szerint az európaiság lényege az a társadalomfejlődési fok, amikor az ember lesz mindenek alapköve, és ennek nyomán kialakul az individuum – a maga megismételhetetlensége és eredetisége – iránti mélységes tisztelet.

2. Az „európai dimenzió” és az oktatás-nevelés

Az „európai dimenzió” mint fogalom csak néhány évtizedes múlttal rendelkezik a nemzetközi oktatáspolitikában és a tudományos szakirodalomban. Ma már ott tartunk, hogy Dominique Barthélémy, az Európa Tanács francia szakértője azt állítja, hogy az „európai dimenzió” kulcsfogalom, amely valójában az európai civilizációs értékeket foglalja magában, az oktatásra-nevelésre koncentrálva. Egyetértve Barthélémyvel, hadd gondoljam tovább álláspontját. Azt vetném fel, hogy az „európai dimenzió” lényegileg az európaiság fogalmával ekvivalens. Azaz amikor az „európai dimenzió” és az oktatás-nevelés viszonyának kérdését vizsgáljuk, arról van szó, hogy az európaiság – fentebb vázolt értékrendje – miképp jelenik meg az iskolai tananyagban; s hogyan hatja át egész nevelésünket.

Minden kezdeti, reménykeltő lépés ellenére is, sajnos, azt mondhatjuk, hogy ma még meglehetősen távol vagyunk az „európai dimenzió” mint európaiság és a hazai iskolai oktatás szerves egymásba épülésének kapcsolatától. A NAT például csupán egy-egy mondatot fogalmaz meg konkrét európai értékekről, mint például: alapvető kritérium „az emberi méltósághoz való azonos jog”, illetőleg fontos „a vállalkozói magatartás szerepe”. Ám nyitva marad az a nem elhanyagolható kérdés, hogy vajon ezek az értékek miként kapcsolhatók konkrét tananyagokhoz, témakörökhöz. Semmiféle konkrét útmutatás nem segíti a pedagógust. Ha más fontos európai értékeket nézünk (mint a munka, a munkához való jog és hozzáállás, a szabadság, a hit és a tisztelet az individuum iránt), még rosszabb a helyzet. Üres lözungokat, irreális követelményeket olvashatunk a NAT-ban, még a vázlatosság szintjén sincs utalás arra, hogyan értelmezhetők s fejthetők ki az értékek az egyes tantárgyi egységekben (leckékben). A tantervben sok érték szerepel, ám nem derül ki, közülük melyek azok, amelyek elsősorban az európai identitást szolgálnák.

Sokat kell még fáradoznunk azért, hogy az „európai dimenzió” valóban megteljen kellő tartalommal az oktatásban és nevelési gyakorlatunkban. Bizonyos, hogy sokféle formát, eszközt s módszert lehet és szükséges kidolgoznunk a közeljövőben. Hadd hívjuk fel a figyelmet néhány, közvetlenül adódó és gyakorlatias példára.

A keresztény hit összetartó ereje és megosztottsága

Ha általában, azaz a konkrét történelmi időtől-tértől függetlenül vizsgáljuk a keresztény hit lényegét és jelentőségét, akkor fel kell ismernünk, hogy nem más az, mint a minden bajok

elleni végső – igaz, evilágon túlmutató – menedék kifejezője. Egy erőt adó szent reménysugár, ami nélkül talán kibírhatatlan lenne mindaz a földi nyomorúság és szenvedés, ami megadatik nekünk.

Ady Endre, az úgynevezett „Istenes” verseiben többször „körbejárja” a keresztény hit mibenlétének kérdését. A Szelíd, esti imádság című versében olvashatjuk: „*Valami nagyon nagyot, / Valami dicső nagyot / Álmodva hadd képzeljek (...) / Adj Csöndes éjt szüleimnek, / adj csöndes éjt mindenkinek. / Istenem, én járva-keelve, fölvirradva / és lefekve, imádlak, mint édes Atyám. / Jó Atyám viselj gondot rám, ámen.*”

Alighanem mindnyájan rászorulunk valamilyen lelki támaszra, a gondviselő Istenhez való fohász pedig sokunk szájából elhangozhat. Ady egy másik versében végtelenül egyszerűen fogalmazza meg kívánalmát, ima formájában: „*Adjon Isten békét, kedvet / Asszonyoknak, embereknek, / Sok örömet mindenkinek.*” (Adjon Isten mindenkinek)

Isten adja a reményt, a hitet, a lelki teljességet. Isten fiát, Jézust kigúnyolják, majd keresztre feszítik a papi-fejedelmek és farizeusok. Ady mégis csodálja és a költők költőjének nevezi őt. Ő az, „*Kiben istenien oldódtak meg / Legemberibb, legalázóbb igák. (...) / Nagy Hitető, sokan veled tartunk (...) / Úgy vágyjuk jég-ajkunkra az ajkad.* (A nagy Hitető)

S végül így összegez: „*Imádkozunk, hogy higgye higyjünk (...) / Mert ő mégis legjobb Kísértet / S mert szörnyűséges, lehetetlen, / Hogy senkié, vagy emberé.*” (Menekülés az Úrhoz)

Való igaz, nem tudhatjuk, létezik-e vagy sem Isten, ám hinni hihetünk benne, s ez erő, megnyugvást, reményt adhat. A keresztény hit egyszerre tud sokat és keveset adni. Hiszünk abban, hogy Isten által megoldódnak nagy problémáink, s ebből a naiv hitből sokan, nagyon sokan merítkezhetünk s feltölthetünk. Az erős hit, kétségtelen, enyhítheti evilági kínjainkat, és segít megőrizni emberi méltóságunkat. Látjuk tehát, hogy a keresztény hit, általános értelemben, mindent összegezve, becses és értékes dolog, amelyre érdemes odafigyelni, s jelentőségét még akkor is szükséges fel- és elismernünk, ha egyébiránt nem hinnénk Istenben.

Ha történelmi konkrétságában kívánjuk vizsgálni a keresztény hit kérdését, akkor a legjobb, ha a történelem tantárgyhoz fordulunk. Bősséggel találunk anyagot a történelemben. Az egyetemes történelemből hivatkozhatunk például arra, hogy a Nyugat első nyílt támadása a mórokkal és a barbárokkal szemben nem az úgynevezett 'regnum Europaeum', hanem a római kereszténység nevében történik. A legnyilvánvalóbb példa talán mégis a magyar történelemből adódik, konkrétan a magyar államalapítás témaköréből, amely lehetőségre hadd hívjam fel a figyelmet külön is. István király tevékenységének tényszerű adatait természetesen mind az általános, mind a középiskolai történelemkönyv tartalmazza, igaz, más-más részletezéssel: alapvető tantervi követelmény megtanításuk-megtanulásuk. Az európaiság, az „európai dimenzió” érvényesítése szempontjából viszont mindkét iskolai szinten az eddigieknél koncentráltabban szükséges megvilágítani s tudatosítani a következő dilemmát. István történelmi súlyú kihívás előtt áll, alapvetően három különböző társadalmi-együttélési forma, szerveződés, eszmei gondolkodásmód és erkölcsi értékrend közül kénytelen választani. A magyarság vagy ragaszkodik ősei sztyeppei életmódjához, a pogány hitvilághoz, a törzsi-nemzetiségi szerveződés formájához, vagy a bizánci orientációt, kultúrát és ortodoxiát fogadja el, vagy a nyugati kereszténység értékrendjét. Gondoljunk bele, mindhárom variáció reális lehetőségként merül fel, mindhárom útnak lesznek hívei s támogatói a magyarságon belül. Tudjuk, egy nagy horde-rejű döntésnek sohasem lehet előre látni minden következményét, a kockázatvállalást aligha lehet kiküszöbölni. Utólag már felmérhető a hatás. Nincs kétségünk afelől, hogy a magyarság is eltűnt volna a történelem sülylesztőjében, miként a többi kárpát-medencei sztyeppei népcsoport, ha megmarad ősei hitvilágánál és törzsi-nemzetiségi közösségénél. S könnyen beláthatjuk, ha István a bizánci társadalmat s kultúrát választja, a bizánci birodalom XV. századi összeomlása maga alá temeti a magyarságot is. Tehát csak elodázná a felmorzsolódás vagy az idegen

népekbe való beolvadás folyamata. A nyugati kereszténység felvállalása viszont az európai civilizációkba történő beilleszkedést, s ezzel együtt a végleges fennmaradást hozza. István fölülmúlhatatlan történelmi érdeme, hogy képes kiválasztani a magyarság számára legkedvezőbb, egyúttal az egyetlen járható utat: s lesz elég lelki és fizikai bátorsága, valamint ereje következetesen végigvinni – szó szerint végigharcolni – programját országépítő tevékenységében. Mindez aligha valósulhat meg a kereszténység, a keresztény hit vállalása nélkül. Nem kibővíti István jelentőségét, arról is tudnunk kell, hogy maga a keresztény vallás alapvetően befogadó jellegű (a pogány hitvilág kizáró természetű), s mivel általános emberi értékeken nyugszik, sok és sokféle irányból érkező ember képes azonosulni értékvilágával. Végül is a kereszténység nem egy a vallások közül, hanem olyan képződmény, amely – történelmi státusza s belső értékrendje következtében – európai integratív funkciót is betölt.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, ez az európai összekovácsoló szerep idővel megkopik. Ne feledjük, a kereszténység történetében kétszer is bekövetkezik egyházszakadás. Először a koraközépkori római és az ortodox bizánci kereszténység szétválása következik be, majd az újkorban a reformáció és az ellenreformáció kíméletlen harca osztja meg az európai népeket s tömegeket, illetőleg gyöngíti az európai egységesítő érzéseket s tudatot. Végül az új- és a legújabb korban zajlik a vallástalanodás folyamata, terjed az elvilágiasodás, nagyobb tömegekre hat a materializmus és hódít a fogyasztáscentrikusság. Mindezen változások látványosan csökkentik a keresztény vallás s hit korábbi történelmi szerepét.

A térvésztes leírása érzékletes módon jelenik meg a filozófiában és az irodalomban. Nem feladatomban a filozófiai nyomkeresés, így csupán emlékeztetnék két roppant kifejező s közismert filozófiai gondolatra: először csak „nyugdíjazzák” Istent (Voltaire), utóbb már keményebben fogalmaznak, „Isten halott” (Nietzsche). Innen egy lépésre vagyunk egy új Isten-gondolattól, amely erőteljesen fogalmazódik meg a költészetben. Tóth Árpád fölöttébb eltökélt. *„Az új Isten, aki már / Nem oltárok gyertyái közt fehérlik / Alabástrom közönnnyel hallgatag, / Hívők csókjától koptatott szobor, / Nem méla, hosszú, vont litániák / Cukros hullámát untalan szűr-csőld / Egek lakója!”* (Az új Isten) A Vörös Isten, a Proletár Isten ő, akit megszüli a véres föld, s aki testté tornyosul. A kommunista mozgalom s ideológia jelenik itt meg esztétikailag. Az üzenet egyértelmű: amit a keresztény vallás és hit hirdet (tudniillik a túlvilági boldogság s békeség ígérete), azt evilági realitássá kell formálni. Az új Isten fogja tisztára mosni a bűnös világot. Tóth Árpád ugyanebben a versében ott rejlik egy másik fontos gondolat, amelyet hajlamosak vagyunk elfelejteni, legalábbis csökkenteni jelentőségét. *„Ez az Isten / nem is föld bálvány, (...) / Mint ama Mammon, aki ült és hízott / Göggel rajtunk, s szájától milliom / Élődi csáp kígyózott szerteszét, (...) / És ... a telt belek / Már a nehéz aranytól eldugultak, / S a rothadó nagy testre már kiültek / Félelmetes és aranyló hullafolok.”* Vagyis a talmi ragyogásnak, az üres gazdagságnak is van Istene, isteni mítosza. A gögös Mammon ő, aki egyszerre bolondít és nyom el sokakat. Azonban a pénz Istene nem megváltást, hanem egy másfajta – lelki – nyomorúságot hoz az emberre. Mint ismert, Adynál a „disznófejű Nagyúr” képében jelenik meg ez az istenség. A „disznófejű Nagyúr”, kinek *„minden álma süket, ki csak / Az aranyon ült, az aranyon, / Éreztem, megöl, ha hagyom.”* (Harc a Nagyúrral)

Láthatjuk, többféle Istenben hihetünk: hozsannázhatunk a transzcendens keresztény Istenhez, az evilági, „próza” pénz-Istenhez, illetőleg a vörös (proletár) Istenhez. Mindegyikkel van valami baj. Az elsővel az a gond, hogy a földi realitások szintjén az istenség nem vagy csak erőszakoltan értelmezhető s működtethető. A pénz-Isten mindenhatósága azért kérdőjelezhető meg, mivel az a lelki megnyugvás s megtisztulás helyett csupán zord eszméket s vad vágyakat korbácsol. A harmadik pedig nem-kívánt s nem-akart egyenlőséget hoz: az emberek anyagi-lelki szegénységének egyfajta – közös – fokát. Természetesen élhetünk istenek nélkül is.

Ám akárhogy viszonyulunk az isten-problémához, az bizonyosnak tűnik, hogy a keresztény vallás és hit az európaiság szempontjából tartalmaz olyan – kiváltképp örök erkölcsi – értékeket, amelyeket ma is felvállalhatunk.

Az Értől az Oceánba

Láttuk, az újkori polgári társadalom a tőke diadala. A tőke megszületése s uralma gyökerében átalakítja a termelés szerkezetét, az egész gazdaság működését. Talán a legfontosabb hatása a munka, addig soha nem tapasztalt intenzitásában és dinamizmusában ragadható meg. Olyan mozgás jön létre, amely felszabadítja az emberben rejlő valamennyi energiát, alkotóerőt s találékonytságot. Csodálatosabb emberi produktumok születnek, mint az egész addigi történelemben együttvéve.

E folyamat érzékeltetése s némiképp részletesebb taglalása érdekében forduljunk a kapitalizmus születése (egyetemes történelem) és a reformkor (magyar történelem) című témakörhöz.

Sajnálatos tény, hogy tankönyveink a polgári társadalom megszületésének kérdését nem történelmi súlyának megfelelő mértékben tárgyalják, ráadásul időnként felszínes meghatározásokat adnak. Ez utóbbi fogyatékosra jó példa magának a tőkének az értelmezése. A tőke nem pusztán pénzt, netán értéket jelent, ahogyan olvashatjuk tankönyveinkben, hanem mindekelőtt s legfőképpen viszonyt, meghatározott történelmi viszonyt foglal magában. Adott történelmi feltételek s körülmények (lásd: eredeti tőkefelhalmozás) hatására végbemegy a termelőnek és a termelési eszközöknek a történelmi elválasztási folyamata: a termelést végző munkások megfosztatnak a munka megvalósítási feltételeinek a tulajdonától.

A fenti összefüggés világos bemutatása és egyöntetű megértése ugyanolyan fontos követelmény, mint annak tudatosítása, hogy a tőke mozgása a termelés szüntelen átalakításával jár, s vele együtt állandóan fejlődnek a termelőerők, a termelési szerszámok s maguk a termelési viszonyok. Az összes addigi termelési és társadalmi berozsdásodott viszonyok felbomlanak, mielőtt még azok megcsontosodhatnának. Továbbá a régi helyi és nemzeti önellátás s bezárkózás helyébe a sokoldalú érintkezés lép, létrejön a sokrétű függés az anyagi és a szellemi termelésben egyaránt. A gépi nagyipar általánossá válik, s megszüli a világpiacot és a világereszkedelmet.

A tőke nem magával a gazdasággal azonos. A spanyol világbirodalom V. Károly német-római császár uralkodása idején talán a leghatalmasabb és a leggazdagabb hatalom a földön, ám hamarosan hanyatlani kezd, mivel nem tud mit kezdeni felhalmozott pénzvagyonával, csak használja, herdálja és luxus-szükségletek kielégítésére fordítja. Gyökeresen más a helyzet Angliában. Ott kialakul a tőke-viszony, nyomában a termelés és a termelőerők, valamint az érintkezési viszonyok szakadatlan és természetes fejlődése. Társadalmi ténnyé válik a polgár jelenléte, aki egyfajta világtörténelmi elhivatottsággal lép fel.

A tőke diadala, a polgári korszak dicsőséges, azaz hősies-alkotó mivolta összegződik a magyar reformkor költője, Kölcsey Ferenc híres sorában: „*Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül!*” (Huszt)

A nagyravágyó tetterő és a nemes elhivatottság gondolata megcsillan Petőfi egyik versében is: „... *hadd tehessek / Az emberiségért valamit / Meghalni az emberiség javáért.*” (Sors, nyiss nekem tért...)

A reformkor egyébiránt bőséggel szolgál konkrét példával az ország mozgásba lendülésére. Elég csupán Széchenyi munkásságára emlékeznünk. Vezérletével a polgári átalakulás érdekében több történik hazánkban a reformkor huszonhárom éve alatt, mint korábban évszázadok alatt együttvéve. Joggal mondhatja Széchenyi: „*Magyarország nem volt, hanem lesz!*”

A reformkorral és az 1848-49-es szabadságharccal a magyarság ismét bevonul – ha csak rövid időre is – az európai vérkeringésbe, bekerül az európai civilizációs fejlődés fő sodrába. Hosszútávú társadalmi program fogalmazódik meg, s ez a stratégia hol háttérbe szorul, hol fölerősödik történelmünkben. Jól tudjuk, hazánk – ismert történelmi helyzete és a nyugat-európaiatól való eltérő társadalomfejlődése miatt – nem produkálja a Nyugat-Európára jellemző civilizációs eredményeket. Ám legjobb elménk mindig tisztában vannak azzal az alapvető összefüggéssel, hogy a világtól való elzárkózás, az autark gazdálkodás valójában nem járható út. Mi több: minél alávetettebb állapotba kerül hazánk, annál fontosabb Európára tekintenünk, annál indokoltabb a világ fő sodrához történő csatlakozás, annál magasabb rendű az európai értékek iránti eltökéltség és akarat.

A reformkor után jó fél évszázaddal később jön Ady, akinek felismerése, konoksága s elkötelezettsége példaértékű: *„Akarom, mert ez bús merészség, / Akarom, mert világ csodája: / Valaki az Értől indul el / S befut a szent, nagy Oceánba.”* (Az Értől az Oceánig) Igen, az Ér, a Tisza, a Duna, a Szamos, a Kraszna álmos, pocsolós világából – ahol a sivatag, a lárma, a bús magyar róna, a durva kezek, a bambák és álombakók sározzák a lelket – mégiscsak lehet és kell a fény városába (Párizsba) és a nagy Oceánba (a nyugat-európai civilizációba) elérkezni. Reményt és erőt ad ez az eltökéltség.

Emberséget az embernek

Azt hiszem, a legcsodálatosabb európai érték az emberi méltósághoz való jog. A felvilágosodás eszmevilága már előlegezi a gondolkodás és véleményadás szabad megválasztásának jogát. A polgári jogegyenlőség mint történelmi vívmány bemutatására jó lehetőség kínálkozik a nagy francia polgári forradalom vagy a Függetlenségi Nyilatkozat tanításakor. A forgalomban lévő történelemkönyvek egyértelmű útmutatást nyújtanak, ezért inkább a kevésbé ismert vagy használt irodalmi adalékokra hivatkozom.

Petőfi ezúttal is megadja az alaphangot, sorai határozottak és félreérthetetlenek: *„S emberhez illik, hogy legyen joga. / Jogot tehát, emberjogot a népnek! / Mert jogtalanság a legrútabb bélyeg / Isten teremtményén. / Jogot a népnek, az emberiség / Nagy szent nevében, adjatok jogot.”* (A név nevében)

A jogegyenlőség kivívása nyitja meg az utat a még mélyebb értékek s erények világa felé. Az önmagára lelt, önmaga erejében bízó individuum (polgár), a humánus, az emberi tisztelet s méltóság tiszta hangja szólal meg Ady versében. *„Sem utódja, sem boldog őse, / Sem rokona, sem ismerőse / Nem vagyok senkinek, / Nem vagyok senkinek. / Vagyok, mint minden ember: fenség.”* (Szeretném, ha szeretnének)

Nincs az embernél csodálatosabb, mondja már Szophoklész, s aligha tudnánk vitatkozni kijelentésével. Az ember a legcsodálatosabb dolog ezen a világon, és azért, mert az ember – Adyt hívom segítségül – szuverén, autonóm gondolkodó és erkölcsi lény, aki a legmerészebb újdonságra is kész és képes. Lénye valóban fenséget, egyfajta magasrendűséget áraszt. De mi a tartalma az emberi fenségnek? Ady szívét fölemeli, úgy üzen régi iskolájának, a mindenkori új nemzedéknek: *„Bár zord a harc, megéri a világ, / Ha az ember az marad, ami volt: / Nemes, küzdő, szabadlelkű diák.”* (Üzenet egykori iskolámba)

Az individuum mindennél többre becsüli a szabadságot, amiért nemcsak élni, de meghalni is érdemes, és kész rá. S jóllehet, a történelemből kénytelenek vagyunk megtanulni, időnként jönnek zord eszmék, vad indulatok, nemtelen cselekedetek, amelyek mérgezik, megsértik a humánusmot, ám annál erősebben szomjazzuk a világos, tiszta beszédet, a fénylő értelmet, az emberi méltóságot, az emberséget. Szükségünk van Thomas Mannokra, akik – ahogyan idézi József Attila – leülnek közénk s mesélnek még a legfélelmetesebb s legke-

gyetlenebb időkben is az igazról, a szépről, a jóról: „Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk, / De mi férfiak férfiak maradjunk / És nők a nők – szabadok, kedvesek / s mind ember, mert ez egyre kevesebb... / Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen. / Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen / Néz téged, mert örül, hogy lát ma itt / fehérek közt egy európaiat.” (Thomas Mann üdvözlése)

Reménykedjünk hát abban, hogy az értékek megfakulása közepette is megmaradhat az „európai” ember, aki őrzi a humánus méltóságát, a szellem szabadságát, az individuum önmagában való hitét s erejét. Találjuk rá a régi becses európai értékekre, ugyanakkor legyünk érzékenyek az új kihívásokra s fejleményekre is.

*

Nyilvánvaló, a bemutatott történelmi és irodalmi témákat tovább kell majd bővíteni s részletezni. Ezen túlmenően alighanem az egész tantervi anyagot célszerű és kívánatos az európaiság témájának szempontjából újragondolnunk, illetőleg új egységekkel, résztémákkal gazdagítani. Szükség van ilyen irányú közös gondolkodásra, dialógusra, szakszerű vitára politikusok, kutatók és gyakorló pedagógusok között. Ha társadalmunk komolyan számba akarja venni az európaiság s az Európai Unióhoz való csatlakozás kérdését, az oktatáspolitikának, a pedagógia tudományának s kiváltképpen az oktatás gyakorlatának és egész nevelési rendszerünknek lépnie kell, mégpedig az európai értékek, az eddigieknél jóval tudatosabb, intenzívebb, koncentráltabb és hatásosabb érvényesítése irányába. Számomra evidencia, hogy az európaiság (az európai értékek), valamint az oktatás-nevelés egymásra való – új – hatásának kérdése megkerülhetetlen, a szükségképp adódó válaszok kidolgozása elodázhatatlan.

IRODALOM

- Nemzeti Alaptanterv. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1995. 7., 11., 100–103. o.
Magyar Közlöny. A kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet módosításáról. Budapest, 2001. júl. 20. 226–230. o.
Európai integráció – európai filozófia. *Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány*, Szeged, 1999. (szerk.: Csejtei Dezső és Laczkó Sándor). 5–39., 174–178. o.
Európa közepe – Közép-Európa. *Librarius, Szeged-Kecskemét*, 2000. (szerk.: Csák László). 1–6., 70–76., 144–151. o.
Európaiság. Politikai és morális kultúra. *Áron Kiadó, Budapest*, 2001. (szerk.: Karikó Sándor). 23–39., 115–151., 217–234. o.
Márai Sándor: *Európa elrablása. Akadémiai-Helikon, Budapest*, 1996.
Szabó László Tamás: *Európai dimenziók a tanárképzésben. Educatio*, 1996. Tél. 596–603. o.
Dominique Barthélémy: *Analysis of the Concept of European Dimension. European Education*, vol. 31. No. 1. Spring. 1999. 64–95. o.
Vass Vilmos: *Az európai dimenzió pedagógiai megközelítései. Új Pedagógiai Szemle*, 2000. 12. Sz. 108–119. o.
Karikó Sándor: *Az európai dimenzió és az európaiság. Új Pedagógiai Szemle*, 2001. júl–aug. 242–247. o.